

УДК 342.78

Ракул Оксана –

доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ

Oksana Rakul –

doctor of juridical sciences,
professor of the Department of Civil Law Disciplines
National Academy of Internal Affairs
(1 Solomianska Square, Kyiv, 03035, Ukraine)
ORCID ID: <https://0009-0006-2549-3405>

Дотримання прав дитини при виїзді за межі України в умовах воєнного стану

В статті розглянуто ключові питання щодо правового регулювання виїзду за межі України дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та здійснено аналіз діяльності уповноважених державою органів, спрямованої на забезпечення дотримання законодавства про права дитини, незалежно від їх правового статусу, в умовах воєнного стану. Звернено увагу на випадки, коли чоловіки призовного віку мають право безперешкодного перетину українського кордону.

Ключові слова: воєнний стан, малолітні, неповнолітні діти, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, опікун, піклувальник, законний представник.

O. Rakul Respecting Children's Rights when Going Abroad of Ukraine under the Conditions of Marital Law

The article was examined key issues related to the legal regulation of children, orphans and children deprived of parental care leaving Ukraine and analyzed the activities of state-authorized bodies aimed at ensuring compliance with the legislation on children's rights, regardless of their legal status, under martial law. The conducted research concerns such problematic aspects as the legality of a child crossing the border with one of the parents, unaccompanied by the parents; forced evacuation; the return of Ukrainian children taken to the temporarily occupied territories or, in general, to the territory of russia; carrying out the necessary control over the observance of the rights and interests of a child who left Ukraine and went to live temporarily in another country or in the family of foreign citizens and many other important tasks.

Attention has been drawn to cases where men of conscription age have the right to cross the Ukrainian border without hindrance.

Despite a certain number of problematic aspects of this issue, such as, for example, the uncertainty of the legal status of the parents, and therefore the legal status of the child; the risk of relatives abusing their rights, including their lack of intention to return the child to Ukraine, the simplified mechanism for crossing the state border by Ukrainian children, played an important role, creating conditions for moving children outside of Ukraine, especially from those territories where (and ongoing) active hostilities.

Attention has been drawn to cases where men of conscription age have the right to cross the Ukrainian border without hindrance.

Despite a certain number of problematic aspects of this issue, such as, for example, the uncertainty of the legal status of the parents, and therefore the legal status of the child; the risk of relatives abusing their rights, including their lack of intention to return the child to Ukraine, the simplified mechanism for crossing the state border by Ukrainian children, played an important role, creating conditions for moving children outside of Ukraine, especially from those territories where (and ongoing) active hostilities.

Keywords: martial law, minors, underage children, orphans, children deprived of parental care, guardian, custodian, legal representative.

Постановка проблеми. Будь-яка проблематика, пов'язана з дітьми завжди залишається актуальною.

З моменту проголошення незалежності наша держава докладє багато зусиль для покращення ситуації у дитячій сфері з метою створення кожній українській дитині належних умов для виховання та розвитку.

Однак, не зважаючи на доволі перспективні та ефективні державні програми та різноманітні заходи, багато питань, пов'язаних із правами дитини не вирішені і потребують подальшого врегулювання. І така ситуація не пов'язана з недосконалістю законодавства, а швидше з недобросовісністю відповідальних осіб. Більшість проблемних аспектів все ж таки необхідно розглядати з точки зору неналежного виконання батьками або особами, що їх замінюють своїх обов'язків щодо дитини.

У відносно мирний для України час, найбільш поширеними проблемами у сфері правового регулювання особистих немайнових та майнових прав дітей, які потребували вирішення, торкалися питань визначення місця проживання дитини та відповідно участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо, і особливо в тих випадках, коли батько і мати розірвали шлюб чи перебувають у фактичних шлюбних відносинах, утримання дитини та ряд інших правових, економічних та соціальних питань.

Наразі, ситуація в Україні, ставить перед державою, відповідними соціальними інституціями, відповідальними особами – батьками та іншими законними представниками дітей, більш складні та більш значимі, в тому числі, за своїми наслідками задачі. Ці задачі стосуються таких проблемних аспектів, як законність перетинання дитиною кордону з одним із батьків, без супроводу батьків; примусова евакуація; повернення українських дітей, вивезених на тимчасово окуповані території або, взагалі, на територію росії; здійснення необхідного контролю за дотриманням прав та інтересів дитини, яка виїхала за межі України і вибула на тимчасове проживання до іншої країни або в сім'ю іноземних громадян та багато інших важливих завдань.

Особливо гостро ці питання стоять нині, коли російська агресія зумовила необхідність

приспособуватись до нових реалій, корегувати законодавство з тим, щоб максимально мінімізувати негативні явища, а відтак і негативний вплив на дитяче середовище, загалом.

Стан дослідження. Сучасна наука оперативно відреагувала на виклики сьогодення. Без перебільшення можна стверджувати, що вітчизняними фахівцями в галузі юриспруденції сформовано окремі напрями досліджень – війна в Україні та діти. До числа таких фахівців слід віднести: О. А. Біду, А. Б. Благую, М. В. Буроменського, В. С. Гопанчука, І. В. Жилінкову, А. Л. Калінюк, Л. В. Красицьку, О. В. Легку, Т. В. Михайліну, В. П. Мироненко, Н. М. Оніщенко, О. В. Розгон, Л. І. Шаповал, І. С. Щebetун, О. А. Явор та ряд інших.

Мета статті полягає в здійсненні аналізу основних правових вимог, визначених законодавством про можливість виїзду неповнолітніх дітей різного правового статусу – громадян України в умовах воєнного стану, а також життя державою та іншими уповноваженими органами та особами заходів, спрямованих на забезпечення прав та інтересів дитини, як у процесі виїзду, так і в період тимчасового перебування в іноземній країні, безперешкодному поверненню до України.

Виклад основного матеріалу. Останні два роки наша держава перебуває в стані активних бойових дій, які охопили значну частину території України, особливо східні та південні регіони. Дев'ятий рік поспіль, в боротьбі за нашу волю і свободу, гинуть наші захисники, наші Герої-воїни та цивільне населення. Дев'ятий рік ми втрачаємо дитячі життя, і в прямому, і в переносному сенсі. Дев'ятий рік величезна кількість українських дітей позбавлена свого природного права – права на дитинство.

За даними дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ лише з початку повномасштабного вторгнення в Україну загинула 501 дитина і ще майже тисяча отримали поранення. Експеримент освіти Сергій Шкарлет, озвучив цифру, відповідно до якої станом на січень 2023 року за кордоном перебувало близько 500 тис. дітей шкільного віку. А за інформацією віцепрем'єрки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Ольги Стефанішиної, загальна кількість неповнолітніх українців, які

перебувають за кордоном – становить 2 млн. 331 тис. Як бачимо, воєнні дії змусили мільйони українців залишити свої домівки в пошуках безпеки. Безумовною причиною такого кроку була необхідність збереження життя дітей і створення відповідних безпечних умов існування [1, с. 110].

Для нинішньої України, на жаль, є ще одна стаття невтішної статистики. Досліджуючи проблематику захисту прав дітей в умовах воєнного стану, О. В. Легка зазначає, що починаючи з 2014 року російською федерацією депортовано понад 234 тисяч українських дітей, в тому числі дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дітей, які страждають хронічними захворюваннями, і перебували в спеціальних дитячих закладах. Серед депортованих є діти, батьки яких загинули (вбиті російськими військовими), або ж не пройшли так звані «фільтраційні табори». Крім того, держава-агресор незаконно здійснює усиновлення українських дітей (із загальної кількості усиновлених російськими громадянами - 95 % мають біологічних батьків, тобто не є сиротами). На кінець червня 2022 року близько 127 дітей передано під опіку в російські сім'ї [2, с. 43]. Нині точної цифри, скільки саме українських дітей депортовано в росію або переміщено на контрольовані нею території (до прикладу, в окупований Крим) – немає. Москва заявляє, що за рік повномасштабного вторгнення РФ прийняла 5,3 мільйона людей з України, в тому числі – 738 тисяч дітей. Більш детальної статистики російські органи влади не надають та й перевірити цю інформацію наразі неможливо. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець стверджує, що цифра у 700 тисяч дітей – перебільшена. Омбудсман припускає, що всього росія незаконно вивезла з України близько 150 тисяч дітей. Разом з тим, його колега – Уповноважена Верховної Ради України з прав дитини, Дар'я Герасимчук, називає цифру в «кілька сотень тисяч дітей, тобто десь 200-300 тисяч» [3].

Повернення, вивезених на російські території українських дітей, є надзвичайно важливим завданням держави, яка вживає всіх можливих, і неможливих заходів з тим, щоб кожна українська дитина повернулася до рідного дому.

Проте, не менш важливого значення має і питання дотримання правил добровільного перетинання кордону громадянами України з дітьми різного віку та різного правового статусу.

Важливість цього питання підкреслюється також і тим, що особливого значення набувають відносини щодо охорони та захисту особистих немайнових та майнових прав дітей, що виїхали за кордон та їх законодавче регулювання, як на національному рівні, так і міжнародному. Не можемо не погодитись із Т. Кириченко, яка зазначає, що у світі правам дитини приділяється досить багато уваги, що зумовлено фактичною неможливістю дитини захистити власні права, свободи та інтереси внаслідок того, що вона не до кінця може усвідомлювати власні дії та керувати ними в повному обсязі. Таким чином, продовжує авторка, головною ціллю встановлення міжнародних і національних правових норм у різних галузях законодавства та впровадження механізмів їх захисту є забезпечення об'єктивної охорони всіх прав дитини, які вона має згідно з чинним законодавством [4, с. 27]. Ми переконані також в справедливості висновку фахівців, які зазначають, що відповідно до норм міжнародно-правових актів, зокрема Конвенції ООН про права дитини, Європейської конвенції про здійснення прав дітей, норм вітчизняного законодавства, домінуючим принципом у відносинах між батьками та дітьми є принцип забезпечення найкращих інтересів дитини [5, с. 72].

12 березня 2022 року Постановою Кабінету Міністрів України було внесено зміни до Правил перетинання державного кордону громадянами України. М. В. Коваленко вважає, що законодавець, прийняттям цього законодавчого акту, керувався виключно якнайкращими інтересами дитини з метою уникнення загрози їхньому життю та здоров'ю [6, с. 12].

На думку О. А. Гавінської, право дитини на виїзд за межі України на певний термін і на постійне місце проживання можна сформулювати як право дитини на вільне пересування і право на вибір проживання, як реалізацію права на відпочинок, на гармонійний розвиток та на здобуття освіти [7, с. 60]. В цілому підтримуючи таку позицію авторки, з

свого боку зауважимо, що в нинішніх умовах, право на виїзд за межі України необхідно розглядати і як форму здійснення дитиною особистих немайнових прав - права на життя та охорону здоров'я (ст. 281 ЦК України, ст. 6 ЗУ «Про охорону дитинства»); право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 293 ЦК України); право на достатній життєвий рівень (ст. 8 ЗУ Про охорону дитинства); право на захист від усіх форм насильства (ст. 10 ЗУ «Про охорону дитинства») та ін.

На тепер чинним національним законодавством встановлено заборону залишення території нашої країни українськими громадянами чоловічої статі віком від 18 до 60 років. Без жодних обмежень виїхати за кордон можуть: жінки; діти; люди з обмеженими можливостями; чоловіки старше 60-ти років. Винятком із загального правила (дозвіл на виїзд за кордон під час війни) можуть отримати чоловіки від 18 до 60 років, якщо вони мають: посвідчення про відстрочку від призову та повідомлення про зарахування на спеціальний військовий облік; висновок військово-лікарської комісії про непридатність до військової служби; на утриманні троє і більше дітей віком до 18 років; на утриманні дитину з інвалідністю [8]. Також право на безперешкодний виїзд з України мають чоловіки призовного віку, які самостійно виховують дитину (дітей) віком до 18 років; є усиновлювачами, опікунами; близькі родичі чоловіка загинули або зникли безвісти під час проведення антитерористичної операції.

Як бачимо, майже половина, окреслених у законі випадків виїзду чоловіків призовного віку за межі України, пов'язана із наявністю у них неповнолітніх дітей або виконанням щодо них певних обов'язків.

Варто наголосити, що дотриманню прав дітей в Україні завжди приділялось велике значення. Особливо гостро це питання стоїть нині, коли в умовах війни кожна українська дитина перебуває в стані потенційної та постійної небезпеки, і коли, без перебільшення, право кожної української дитини на охорону дитинства порушується кожного дня, кожну годину, кожну хвилину.

Серед багатьох створених державою інституцій, покликаних дбати про захист прав та інтересів людини, і особливо – дитини, слід виділити Національну соціальну сервісну служб

України, яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики і який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки.

Національна соціальна служба України поряд із багатьма повноваженнями зобов'язана уживати різноманітних заходів щодо забезпечення здійснення державного контролю за дотриманням прав дітей. В числі таких повноважень у першу чергу необхідно виділити: забезпечує збір, узагальнення статистичної звітності щодо дотримання прав дітей, у тому числі дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, дітей з інвалідністю; проводить аналіз стану дотримання прав дітей, у тому числі дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа; узагальнює відомості щодо проблемних питань в системі охорони дитинства з подальшою передачею інформаційно-аналітичних матеріалів до Міністерства соціальної політики; забезпечує здійснення контролю за дотриманням прав дітей у закладах, які здійснюють інституційний догляд і виховання дітей, у спеціальних установах для дітей відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», інших закладах соціального захисту дітей; у сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, сім'ях патронатних вихователів; веде облік дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених дітей, а також дітей, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей патронатних вихователів, закладів, які здійснюють інституційний догляд і виховання дітей; проводить роботу із захисту прав дітей, запобігання дитячій безпритульності та бездоглядності, організації соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей [9].

Цілком зрозуміло, що серед іншого, на разі, в умовах воєнного стану в Україні, одним

із головних завдань Національної соціальної служби є забезпечення дотримання прав дитини при виїзді за кордон, тимчасовому перебуванні та поверненні на Батьківщину. Будь-яка особа, в тому числі і дитина, які потрапляють на територію іноземної держави та під її юрисдикцію, отримують тимчасовий захист. Зокрема, згідно з Директивою 2001/55/ЄС в рамках тимчасового захисту особа отримує: право на проживання в країні, в якій вона звернулася за тимчасовим захистом; право на доступ до житла; право на медичну та соціальну допомогу; право на доступ до освіти дітям та підліткам. Перелічені права надаються особі на весь період дії тимчасового статусу, але тільки на території держави-члена ЄС, яка надала відповідний статус [1, с. 115].

Відповідно до чинного законодавства, в умовах воєнного стану виїзд за межі України дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які не досягли 18-річного віку та проживають або зараховані до закладів різних типів, форми власності та підпорядкування на цілодобове перебування, здійснюється у супроводі законного представника або іншої уповноваженої ним особи та за наявності:

паспорта громадянина України або свідоцтва про народження дитини (за відсутності паспорта громадянина України)/документів, що містять відомості про особу, на підставі яких Державна прикордонна служба дозволить перетин державного кордону;

наказу директора закладу/установи, де проживали/перебували діти, або особи, яка його заміщує, про виїзд дітей за межі України;

письмового погодження за підписом голови або заступника обласної військової адміністрації (засвідченого печаткою) про дозвіл на виїзд за межі України дітей, погодженого з Національною соціальною службою України. Таке погодження може надаватися за допомогою електронних засобів зв'язку. У разі неможливості отримати таке погодження обласної військової (військово-цивільної) адміністрації дозвіл на виїзд за межі України дітей за запитом директора закладу/установи, де проживали/перебували діти, надає Національна соціальна служба України, про що повідомляє Міністерства соціальної політики протягом одного робочого дня з наданням відомостей про дітей,

супроводжуючих осіб/ особу, державу остаточного перебування;

запрошення установ, організацій різних типів та форм власності, які уповноважені державою остаточного перебування дітей на здійснення заходів щодо прийому та супроводу дітей з інших країн. У запрошенні зазначається держава остаточного перебування дітей, кількість та категорія дітей, умови їх перебування, відповідальна організація, яка буде супроводжувати дітей протягом усього періоду їх перебування за межами України, гарантії щодо повернення дітей на територію України.

Виїзд за межі України дітей, які не досягли 18-річного віку та не належать до категорії дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, але які зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, влаштовані до сімей патронатних вихователів, здійснюється у супроводі особи, уповноваженої керівником відповідного закладу/працівником закладу, який його заміщує або органом опіки та піклування чи обласною військовою адміністрацією, у супроводі патронатного вихователя, який здійснює догляд за дітьми, за наявності аналогічних документів, які вимагаються при вивезенні за межі України дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Виїзд за межі України дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які не досягли 18-річного віку, в супроводі одного із законних представників здійснюється за наявності письмового погодження органу опіки та піклування чи обласної військової (військово-цивільної) адміністрації на виїзд із зазначенням держави остаточного перебування дітей.

Виїзд за межі України дітей, які не досягли 16-річного віку, в супроводі одного з батьків, баби, діда, повнолітніх брата, сестри, мачухи, вітчима або інших осіб, уповноважених одним з батьків письмовою заявою, завіреною органом опіки та піклування, здійснюється без нотаріально посвідченої згоди другого з батьків та за наявності паспорта громадянина України або свідоцтва про народження дитини (за відсутності паспорта громадянина України)/документів, що містять відомості про особу, на підставі яких Державна прикордонна служба дозволить перетин державного кордону.

Національна соціальна служба протягом трьох робочих днів після погодження дозволу на виїзд за межі України дітей, зазначених в абзацах першому, шостому, дванадцятому та тринадцятому цього пункту, повідомляє про це Міністерству закордонних справ України із зазначенням держави остаточного перебування дітей.

Після прибуття дітей, зазначених в абзацах першому, шостому, дванадцятому та тринадцятому цього пункту, до держави остаточного перебування особи, що супроводжують дітей, зобов'язані протягом одного робочого дня звернутися до консульської установи України в державі перебування для постановки їх на тимчасовий консульський облік. Консульська установа протягом одного робочого дня зобов'язана через МЗС поінформувати Мінсоцполітики та Нацсоцслужбу про взяття дітей на консульській облік.

Висновки. 1. Право на виїзд дітей за межі України слід розглядати як форму реалізації дитиною свого ключового, базового права – права на дитинство, яке відповідно до національного законодавства та міжнародних європейських стандартів у сфері охорони та захисту прав дитини, включає в себе право на життя та охорону здоров'я; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля; право на достатній життєвий рівень; право на захист від усіх форм насильства та інші особисті немайнові права дитини.

2. В умовах воєнного стану в Україні діє спрощений режим перетинання державного кордону України. Діти до 16 років можуть виїхати за межі держави в супроводі одного з батьків або інших, уповноважених лжним із батьків осіб. При цьому нотаріально посвідченої згоди другого з батьків не вимагається. Якщо дитину супроводжують інші особи (баба, дід, повнолітні брати, сестри, мачуха, вітчим – вимагається письмове уповноваження (заява) одного з батьків, завірена органом опіки та піклування.

3. Виїзд дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування здійснюється в супроводі законного представника за наявності письмового погодження органу опіки та піклування чи обласної військової (військово-цивільної) адміністрації.

4. Незважаючи на певну кількість проблемних аспектів цього питання, як от, наприклад, невизначеність правового статусу батьків, а відтак і правового статусу дитин; ризик зловживання родичами своїми правами, в тому числі і відсутність у них наміру повернення дитини в Україну, спрощений механізм перетинання державного кордону українськими дітьми, все-таки відіграв важливу роль, створивши умови для оперативного переміщення дітей за межі України, особливо в з тих територій, де велися (і ведуться) активні бойові дії, і які зазнали найбільших руйнувань внаслідок постійних обстрілів.

Список використаних джерел:

1. Калінюк А. Проблемні аспекти переміщення (евакуації) дітей в умовах воєнного стану в Україні. *Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні*. Матер. міжвузів. наук.-практ. конф. (Київ, 29 вересня 2022 року). Київ: НАВС. 2022. С. 110-116.
2. Легка О.В. Міжнародно-правове регулювання захисту прав дітей в умовах воєнного стану. *Правова позиція*. 2022. № 2 (35). С. 41-45.
3. Горбань М. Може вважатися злочином проти людяності: звіт ОБСЄ щодо департації Росією українських дітей. <https://www.radiosvoboda.org/a/zvit-obsye-pro-deportatsiyi-ukrayinskykh-ditey-rosiyeyu/32396448.html>.
4. Кириченко Т. Правові проблеми незаконного вивезення дитини з країни постійного місця проживання. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 27-31.
5. Юровська І., Даценко В. Врегулювання тимчасового виїзду дитини за кордон через призму дотримання принципу «забезпечення найкращих інтересів дитини». *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 2 (27). С. 58-76.
6. Коваленко М.В. Виїзд дітей та студентів за кордон в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2023. Вип. 1. С. 10-15.

7. Гавінська О.А. Порядок і проблематика виїзду дітей за кордон України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 59-63.

8. Про внесення змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України. Постанова Кабінету Міністрів України № 264 від 12.03.2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 25. Ст. 1346. Стор. 430. код акта 110569/2022.

9. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України. Постанова Кабінету Міністрів України № 783 від 26.08.2020 року. *Офіційний вісник України*. 2020. № 73. Стор. 9. Ст. 2300.

References:

1. Kaliniuk A. Problemni aspekty peremishchennia (evakuatsii) ditei v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. *Rehuliuвання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні*. Mater. mizhvuziv. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 29 veresnia 2022 roku). Kyiv: NAVS. 2022. S. 110-116.

2. Lehka O.V. Mizhnarodno-pravove rehuliuвання zakhystu prav ditei v umovakh voiennoho stanu. *Pravova pozytsiia*. 2022. № 2 (35). S. 41-45.

3. Horban M. Mozhe vvazhatysia zlochyonom proty liudianosti: zvit OBSIe shchodo departatsii Rosiieiu ukrainskykh ditei. <https://www.radiosvoboda.org/a/zvit-obsye-pro-deportatsiyi-ukrayinskykh-ditey-rosiyeyu/32396448.html>

4. Kyrychenko T. Pravovi problemy nezakonnoho vyvezennia dytyny z krainy postoinoho mistsia prozhyvannia. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. № 4. S. 27-31.

5. Yurovska I., Datsenko V. Vrehuliuвання tymchasovoho vyizdu dytyny za kordon cherez pryzmu do-trymannia pryntsyphu “zabezpechennia naikrashchykh interesiv dytyny”. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*. 2019. № 2 (27). S. 58-76.

6. Kovalenko M.V. Vyizd ditei ta studentiv za kordon v umovakh voiennoho stanu. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. 2023. Vyp. 1. S. 10-15.

7. Havinska O.A. Poriadok i problematyka vyizdu ditei za kordon Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2019. № 1. S. 59-63.

8. Pro vnesennia zmin do Pravyl peretynannia derzhavnoho kordonu hromadianamy Ukrainy. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 264 vid 12.03.2022. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2022. № 25. St. 1346. Sтор. 430. kod акта 110569/2022.

9. Deiaki pytannia Natsionalnoi sotsialnoi servisnoi sluzhby Ukrainy. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 783 vid 26.08.2020 roku. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2020. № 73. Sтор. 9. St. 2300.